

La transició entre el català oriental i l'occidental al Solsonès

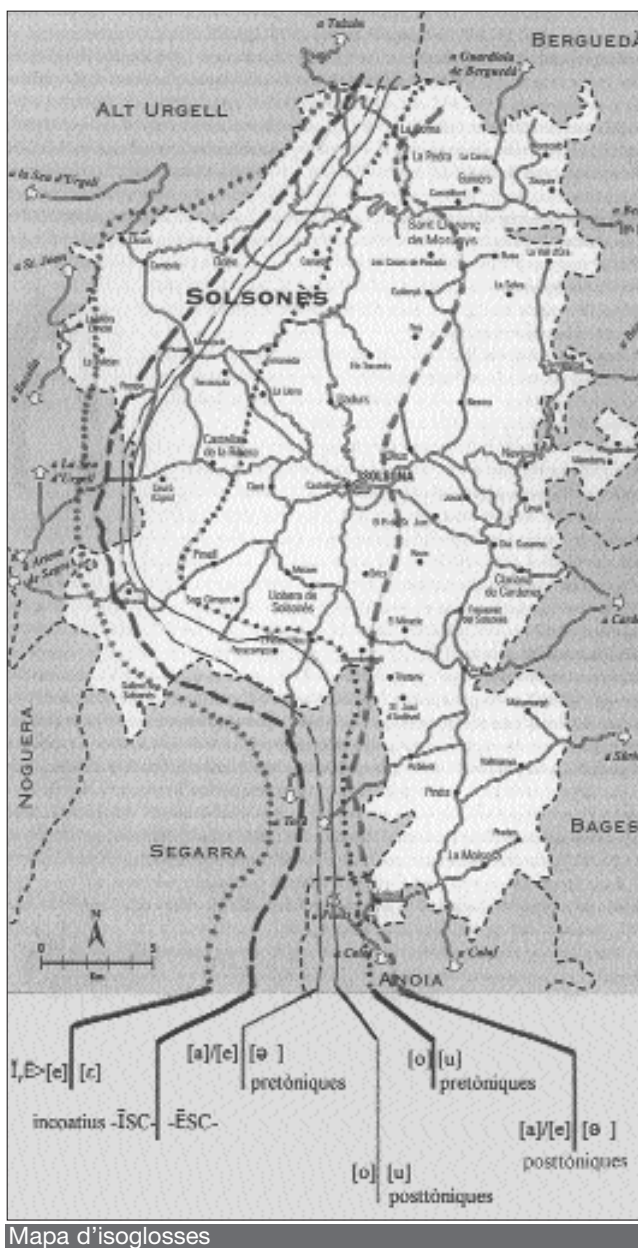
Carles Castellà Espuny

Aquest article és un resum, forçosament reduït, d'un treball d'investigació elaborat amb l'objectiu fonamental d'establir amb precisió la frontera que separa el català occidental i el català oriental a la comarca del Solsonès.

Han servit de base al present estudi els divuit trets distintius aportats per Joan Veny (1998: 19-20) per a diferenciar els dos grans blocs de la llengua. A més, els dos primers (confusió de /a/ i /e/ àtones en [c] i neutralització de /o/ i /u/ àtones en [u]) s'han desdoblats, de tal manera que apareixen analitzades aquestes vocals àtones en posició pre-tònica per una banda i en posició posttònica per l'altra. Aquesta subdivisió és molt important, perquè el resultat de les vocals esmentades en una o altra posició és diferent (Solsona en serà un clar exemple, sense anar més lluny).

Si volem establir una divisió prou precisa entre els dos blocs dialectals, haurem de prendre com més elements lingüístics millor. I la conseqüència directa de considerar un nombre més ampli de fenòmens lingüístics per a tal finalitat és l'extensió, tant a l'est com a l'oest, de l'àrea geogràfica involucrada, és a dir, de l'àrea de transició. El títol del treball no parla de frontera o de límit precisament per això, perquè la transició és el que defineix millor el que succeeix damunt el territori. La presència, doncs, d'una simple isoglossa que separa un bloc de l'altre és una abstracció, que deixa de ser vàlida si s'eleva a la categoria de límit real, sense matisos.

Després d'analitzar amb deteniment, a través de les enquestes i de

l'observació directa, els trets distintius i el resultat que aquests tenen al Solsonès, ens adonem que la majoria de pobles de la meitat est de la comarca presenten un gran nombre de característiques del subdialecte central, entre les quals es troben aquelles qualitativament més importants, com la solució [e] resultat de l'evolució de *ĥ* i *ġ* llatines, la neutralització de /a/ i /e/ àtones en [c] i la neutralització de /o/

i /u/ àtones en [u].

Aquests pobles són, de nord a sud, la Coma, Guixers, Oliu, Navès, Riner, Clariana de Cardener, Freixinet, Ardèvol, Pinós de Solsonès i la Molsosa. Els podem incloure dins el català oriental. Sant Llorenç de Morunys és una localitat pràcticament oriental, des del punt de vista lingüístic, tot i que encara és possible sentir, sobretot en la gent gran, la distinció de /a/ i /e/ posttòniques, tenint en compte que quan es tracta d'una /a/, el timbre d'aquesta vocal oberta en posició final és, en alguns casos, clarament velaritzat. És també l'única localitat, de les acabades d'esmentar, on trobem un nombre significatiu de mots que presenten [ɛ] tònica tancada procedent de *ĥ* i *ġ* (*p[ɛ]sol*, *p[ɛ]ra*, *ov[ɛ]lla*, *c[ɛ]lla*).

Aquests dos trets els retrobem en una àrea relativament extensa, situada entre Solsona (a l'est) i el límit occidental de la comarca (a l'oest), d'una banda, i entre Sant Llorenç (al nord) i Peracamps (al sud), de l'altra, tocant ja amb la Segarra. Aquesta àrea és formada per les poblacions (enquestades) de Lladurs, Castellar de la Ribera, Clarà, Solsona, Sant Climent, Llobera de Solsonès i Peracamps. El que singularitza aquest territori és, per una

part, la neutralització general de /a/ i /e/ pre-tòniques en [c] i la distinció d'aquestes mateixes vocals quan són en posició posttònica; per una altra, l'evolució de *ĥ* i *ġ* llatines, que és [e] en uns mots i [ɛ] en d'altres. Pel que fa al vocalisme, doncs, es pot qualificar de transició entre l'oriental i l'occidental aquesta zona, sense oblidar que la confusió de /o/ i /u/ àtones en [u] ja s'hi ha produït¹. Així, en alguna de les locali-

1. I que a la llarga, si segueix la tendència actual, també s'hi produirà la de les /a/ i /e/ posttòniques en [c].

tats esmentades hi podem sentir a dir coses com ara aquesta: *Vull dos cebes i quatre mandarines* ([búl.dòs.ʃe.zikwátrem.cndrínəs]).

Per a trobar les poblacions extremes del català occidental, especialment quant al vocalisme àton, hem d'anar al límit nord-oest de la comarca, a Llinars i a Cambrils. Les isoglosses amb traça intermitent (vegeu el mapa) reflecteixen que el límit del fenomen no es troba necessàriament on és marcat, sinó que és possible de trobar més enllà (més a l'oest, en aquest cas) poblacions amb la mateixa solució lingüística.

De la resta de trets fonètics, n'hi ha que deixen el Solsonès totalment dins el català occidental: el resultat de la de *IUNCU*, que és *junc* arreu, i no «jɔnc»; l'absència de iodització (exceptuant el mot *celles*, que arreu, tret de Llinars i Cambrils, és pronunciat *ce[j]les*); la presència de nasal adventícia en *magrana* i *llangost* (i no «magrana» i «llagost»).

Altres isoglosses s'endinsen més cap a l'oest de la comarca, com la del reforçament dental en mots com *car* i *mar* (*car[t]*, *mar[t]*) o les que afecten la pre-palatal sorda, que en posició inicial i postconsonàntica és articulada fricativa i no africada a la major part de la comarca ([χ]uclar) i que en posició intervocàlica o final no segrega iod (*pe[χ]*). La isoglossa que reflecteix el mot *HEDDORA*, *heura* al bloc oriental, *hedra* a l'occidental, segons Veny (1988), inclou la totalitat del Solsonès dins el català oriental, amb la solució particular de *lleura*, que és general en totes les localitats enquestades i fruit de dos processos: l'aglutinació de l'article femení, en la seva forma apostrofada, al substantiu i la posterior palatalització de la líquida inicial, fenomen típic en català (l'*heura*>*leura*>*lleura*).

Els fenòmens analitzats de morfologia nominal també ens ajuden a considerar els parlars del Solsonès dins el bloc oriental. El plural dels antics proparoxítons llatins ja ha perdut la /n/ gairebé en tots els casos (*homes*, *joves*). La forma que prenen el pronoms personals febles és majoritàriament la reforçada (*em*, *et*,

es), a excepció de Llinars.

Si ens fixem en la morfologia verbal, la terminació *-[o]* de la primera persona del present d'indicatiu és general només en les cinc poblacions situades més a l'oest: Llinars, Cambrils, Castellar de la Ribera, Sant Climent i Peracamps (*cant[o]*, *menj[o]*). Aquesta característica és pròpiament fonètica i no morfològica, ja que és el resultat de la no neutralització de les /o/ àtones en [u]. Però és interessant de destacar el manteniment d'aquesta distinció en aquest context morfològic, fins i tot quan en la majoria de mots comuns la neutralització de les /o/ posttòniques en [u] ja s'hi ha produït. Vegeu-ho en aquest exemple: «*Jo, dalt del carr[u], menj[o] f[ɔ]rmatge com els pages[u]s.*» La frase, si voleu, és de laboratori, però les paraules que presenten el fenomen han estat enregistrades durant l'enquesta, concretament a Castellar de la Ribera. D'això se'n diu tenir la variació a dins de casa. D'altra banda, Llinars i Cambrils (especialment el primer) són els dos únics pobles enquestats de la comarca on no trobem el morfema *-i*, propi del català oriental, en el present de subjuntiu. Dit d'una altra manera, són els únics que presenten, com a norma general, *-a* per a la primera persona del present de subjuntiu i *-o* per a la resta de persones (2a, 3a i 6a), com passa en gran part del català nord-occidental: *jo canta, tu cantos, ell canto, ells cànton*.

Amb l'increment dels incoatius succeeix el mateix. Només apareix l'infix *-ix* (procedent del *-isc*-llatí), propi de l'occidental, a Llinars i a Cambrils: *patixo, servixo*. A la resta diuen *pateixo, serveixo*, sense excepció. En les persones quarta i cinquena de l'auxiliar *haver*, la solució occidental (*ham, hau*) és utilitzada a Sant Climent, Clarà, Cambrils, Llinars i Lladurs (1 informant). La major part de la comarca, doncs, empra *hem, heu*, i la isoglossa s'endinsa fins a Castellar de la Ribera, situada a l'occident. Aquest fet no ens ha d'estranyar, perquè, en primer lloc, les llengües no són ciències exactes: els fenòmens lingüístics tenen a veure amb

múltiples elements, i la variació interna es produeix per factors lingüístics i extralingüístics. En una àrea de transició és fàcil de trobar-hi trets que canvien en pocs quilòmetres o amb resultats diversos entre un poble i les localitats que l'envolten³, resultats que un no-iniciat podria qualificar d'*estrany*s. En segon lloc, i lligat al fet que un mateix parlant pot usar variants diferents en contextos diferents, «el prestigi de la varietat estàndard i el desprestigi de les varietats no estàndard graviten sobre el usuari de la llengua, i tendeixen a fer-los abandonar progressivament els aspectes més marcats de la seva varietat dialectal en relació amb la varietat estàndarditzada. El resultat, una vegada més, és l'anivellament dialectal»⁴.

Aquestes apreciacions també són vàlides, evidentment, per al lèxic, i més quan ens adonem que en aquest apartat el predomini de formes orientals és evident. De les deu parelles de geosinònims analitzades⁵, només en una el mot occidental s'imposa en tota la comarca: *melic*⁶. La variant occidental *diarr[e]ja* (o *diarrera*) i no *diarr[e]ja* és també predominant, però més variació veiem en *dima[ts] / dima[rs]* i en *corder / xai*, on el mot oriental (que apareix en segon lloc en aquestes parelles esmentades) ja és majoritari. La resta d'isoglosses referides al lèxic deixen tot el Solsonès en territori oriental.

L'observació de Badia i Margarit (1981: 289) justificant la partició lingüística del Solsonès⁷ amb la distribució de les aigües ens pot servir com a punt de partença per a tenir una idea general del que succeeix a la comarca en relació amb la llengua. Sí que és cert que, una vegada analitzats tots els trets distintius, els pobles enquestats que queden a l'est de Solsona presenten gairebé totes les característiques del català oriental: la Coma, Sant Llorenç de Morunys⁸, Guixers, Oliu, Navès, Riner, Clariana de Cardener, Freixinet, Ardèvol, Pinós de Solsonès i la Molsosa.

Pel que fa a la capital, Solsona, hem apreciat que té solucions d'un i altre bloc, de manera que «es troba en un

2. A Cambrils n'apareix algun exemple.

3. Com ha fet palès Navarro (1999: 106), per exemple, amb Falset (Priorat) i Ginestar (Ribera d'Ebre), que presenten una solució diferent de la dels pobles veïns quant a l'evolució de la *ɔ* i la *ø*: [e] el primer, [e] el segon.

4. Viaplana (1996: 72).

5. *Espill / mirall, xic / nen, corder / xai, melic / llombríglol, granera / escombra, rabosa / guineu, panís / blat de moro, roig / vermell, dimats / dimars, diarrera o diarr[e]ja / diarr[e]ja*.

6. Fet constatat per Veny (1988) per al conjunt del domini lingüístic.

7. Bloc occidental a la meitat oest, bloc oriental a la meitat est.

8. Recordem que a Sant Llorenç les /a/ i /e/ posttòniques es distingeixen, aspecte que es dona bàsicament en la gent gran.

punt ben concret, el de transició; té la propietat de fer de coixí entre els dos grans dialectes catalans, més concretament entre el català central i el català nord-occidental»⁹. També Lladurs, Clarà, Llobera, Peracamps, Sant Climenç i Castellar de la Ribera poden ser considerats de transició, mentre que a Llinars i a Cambrils les enquestes realitzades demostren que el català que s'hi parla és pràcticament occidental, sobretot pel que fa al vocalisme àton i a la morfologia verbal.

Altres trets lingüístics, no recollits per Veny en la seva llista d'elements opositius, també ens poden donar més arguments sobre la presència progressiva de formes del català central al Solsonès. Hi ha dos fenòmens que són generals a la comarca i que l'acostarien al bloc oriental. El primer és la caiguda de vocals pre-tòniques (/a/ i /e/) en contacte amb líquida bategant ([r]): *cargol*, *carbassa*, *brenar* en lloc de «caragol», «carabassa»¹⁰, «berenar»¹¹. L'altre és l'evolució de la /a/ tònica etimològica en verbs com *NASCØRE*, *TRAHØRE*, *IACØRE*. Per als dos primers mots el resultat és *néixer* i *treure*¹², mentre que per al darrer és *jaure*, amb el manteniment de la vocal etimològica. Són pronúncies generals arreu del Solsonès.

Amb totes aquestes dades, seria interessant completar l'estudi sobre la transició entre els dos blocs de la llengua catalana a la comarca de l'Alt Urgell, on probablement caldria actualitzar algunes dades, com la de la supervivència del fenomen xipella. Un estudi exhaustiu amb el mateix objectiu que el present, realitzat a les comarques de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra ja s'ha dut a terme per part de Maïte Cot, Rosanna Fatsini, M. Josepa Valls i jo mateix. Navarro (1999) havia fixat anteriorment la frontera entre aquests dos blocs a les comarques del Baix Camp, la Ribera d'Ebre, el Priorat i la Conca de Barberà.

Així la comarca del Solsonès, situada entre el Pre-Pirineu i les planes centrals de Catalunya, rica en recursos forestals però castigada malauradament per devastadors incendis, amb un poblament dispers però acollidor, i amb un futur que passa per l'aprofitament dels recursos i potser també pel desenvolupament del turisme rural¹³, és ubicada així mateix entre el català occidental i el català oriental, la qual cosa hi proporciona un altre al·licient, el qual, per als qui estimem la llengua, és una mostra més de la riquesa i la diversitat del nostre país. ♦

9. Barniol (1979: 17).

10. Aquests dos últims, recollits només a Llinars.

11. Mot que presenta més variació: *bernar*, *brenar*, *berenar*.

12. Tots dos amb la vocal palatal tònica semitancada.

13. La bellesa i la diversitat de paisatges en poden fer una bona publicitat.

Sant Llorenç de Morunys i la serra de Busa des de la carretera de coll de Jou.

FOTO: J. Mir

Bibliografia

- ALCOVER, A. (1908), «Una mica de Dialectologia Catalana», *Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. IV, Palma, pp. 194-305.
- BADIA, A. M. (1980): «L'Alt Urgell i el català occidental naixent», dins *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- BADIA, A. M. (1981), «Fronteres dialectals i fronteres comarcals», *Ilerda*, vol. XLII.
- BARNIOL, E. (1979), «Llengua catalana i parla solsonina: esborrany», *L'Afrau*, 0, Solsona, pp. 7-17.
- BARNIOL, E. (1981), «Contribució a un estudi del vocalisme de Solsona», *L'Afrau*, 4, Solsona, pp. 5-25.
- BARNIOL, E. (1983), «Dissonàncies consonàntiques. Divergències entre el so i la grafia. (Vulgarismes principalment)», *L'Afrau*, 6, Solsona, pp. 7-28.
- CASTELLÀ, C. [et al.] (2000), *La transició entre el català occidental i el català oriental a les comarques de les Garrigues, l'Urgell i la Segarra*, treball inèdit.
- COLOMINA, J. (1999), *Dialectologia catalana. Introducció i guia bibliogràfica*, Secretariat de Publicacions, Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, Alacant.
- GRIERA, A. (1920), «El català occidental», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, VIII, pp. 35-39; IX, pp. 1-3.
- GULSOY, J. (1976), «El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català», *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 633-643.
- NAVARRO, P. (1999), «Els parlars de transició entre el català occidental i l'oriental», dins *Caplletra* 26, pp. 91-105.
- RUSSELL-GEWBETTI, P. (1961), «Catalán oriental y occidental en el noreste de la provincia de Lérida», *Actes del Novè Congrés Internacional de Lingüística*, Centro de Estudios Filológicos, Lisboa.
- VENY, J. (1988), «Noves dades sobre la partió català occidental-català oriental», dins *Actes del Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 12-41.
- VENY, J. (1994), «Esperit i esdevenidor de la llengua catalana. Vitalitat de la parla. Els dialectes», dins *Llenguatge i identitat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 247-267.
- VENY, J. (1998 [1a ed. Ed. Moll, 1982]), *Els parlars catalans*, Moll, Palma.
- VIAPLANA, J. (1985), «En relació a la distinció oriental-occidental. Notes crítiques sobre el mapa dialectal català», dins *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 27-36.
- VIAPLANA, J. (1996), *Dialectologia*, Universitat de València, València.